

Katarina Katz: Gender, Work and Wages in the Soviet Union. A Legacy of Discrimination

Palgrave, Basingstoke & New York, 2001

Implicit i den teoretiska diskussionen om förekomsten av vad som kallats ett genus-system eller en genusordning ligger föreställningen om att en sådan ordning kan återfinnas i alla samhällen och att den utgör en central strukturerande samhällelig princip. Däremot varierar dess specifika uttryck och former med tid och plats, något som tidigare belysts bl a i historisk forskning och komparativ välfärdsstatsforskning. Katarina Katz nyligen publicerade bok *Gender, Work and Wages in the Soviet Union. A Legacy of Discrimination* (som bygger på, men också vidareutvecklar och uppdaterar hennes doktorsavhandling i nationalekonomi) lämnar ytterligare ett värdefullt bidrag genom att på ett ingående och mycket förtjänstfullt sätt analysera hur genusystemet samverkar med och formas i olika ekonomiska system. Mer specifikt gör hon detta genom omfattande, individdatabaserade studier av lönernas bestämningsfaktorer och löneskillnaderna mellan kvinnor och män i fd Sovjetunionen i slutet av 1980-talet och av de förändringar som ägt rum därvidlag fram till mitten av 1990-talet, dvs i samband med bytet av ekonomiskt system.

Officiellt hade "kvinnofrågan", hävdades det, "lösts" i Sovjetunionen redan på 1930-talet. Detta kan, menar Katz, ha varit en bidragande orsak till forskarnas dåliga data-tillgång och bristande kunskaper om de ekonomiska skillnaderna mellan könen i Sovjetunionen (data och kunskaper som var ännu sämre än vad som gällde inom andra områden av "Soviet studies"). För varför ta fram information och forskning om ett pro-

blem som officiellt inte existerar, med risk att upptäcka att det faktiskt finns!

För fanns gjorde det ju. På ett allmänt plan var det väl känt i väst att det i Sovjetunionen fanns betydande skillnader mellan könen bl a vad gäller hushållsarbets fördelning och den ekonomiska ersättning som kvinnor och män erhöll för sina arbetsinsatser. Men som Katz genomgång av tidigare studier visar saknades mer exakta och ingående kunskaper om nivåer, strukturer och bestämningsfaktorer på de ekonomiska skillnaderna mellan könen. Hennes studie av löneskillnaderna mellan kvinnor och män i Sovjetunionen är unik såtillvida att den är den enda studie som baseras på ett omfattande individdatamaterial vilket kunnat analyseras med hjälp av multivariata metoder.¹ Detta innebär också att hennes data erbjuder en unik möjlighet att jämföra löneskillnaderna och dessas bestämningsfaktorer före och efter transitionen; andra forskare har enbart kunnat följa utvecklingen under åren efter transitionen.

Det unika datamaterialet är hämtat från Taganrog, en medelstor industristad i södra Sovjetunionen. Ingående intervjustudier kring förhållandena i Taganrog hade sedan slutet av 1960-talet genomförts med ungefärliga tioårsintervall av en grupp sovjetiska forskare. Det är från en sådan intervjustudie,

1. Det finns vissa studier baserade på retrospektiva intervjuer med utvandrare från Sovjetunionen, men dessas representativitet och tillförlitlighet är betydligt mer problematisk.

genomförd inom ramen för Taganrog III 1988–89 och inriktad på att belysa genusfrågor, som Katz data härstammar. Dessa data kompletteras med en analys av data från en liknande intervjuundersökning (Taganrog 3½) genomförd 1993–94.

Hur analysera löneskillnader i en icke-marknadsekonomi?

En första grundläggande fråga är hur man (teoretiskt och empiriskt) kan analysera löneskillnader (och mer specifikt, löneskillnader mellan könen) i en icke-marknadsekonomi som Sovjetunionen. Katz väljer (i kapitel 2, "Gender, Discrimination and Western Economic Theory") att ta sin utgångspunkt i hur löneskillnader mellan könen i marknadsekonomier analyserats inom ramen för olika ekonomiska teorier. Hon går sålunda igenom (men granskar också med kritiska ögon) hur nationalekonomer använt sig av humankapitalteori, teorier om kompenserande löneskillnader och olika diskriminerings- och segregeringsteorier för att förklara löneskillnader mellan könen och för att generera hypoteser om vilka faktorer som kan förväntas påverka dessa. Detta kompletteras med en genomgång av andra typer av teorier (teorier om konstruktion av genus och värdemässig diskriminering utifrån genus, teorier om duala/segmenterade arbetsmarknader osv) vilka också sökt förklara löneskillnaderna mellan könen och som delvis har lyft fram andra bestämningsfaktorer. Därpå visar hon hur de presenterade ekonomiska teorierna legat till grund för empiriska/ekonometriska specifikationer och skattningar av löneekvationer och hur sådana skattade löneekvationer i sin tur använts för att dela upp (dekomponera) den totala löneskillnaden i olika komponenter, exempelvis komponenter

hänförliga till skillnader i humankapital, jobbkaraktäristika etc mellan kvinnor och män och komponenter hänförliga till könsdiskriminering. I princip är det detta slags empiriska angreppssätt som hon sedan också kommer att använda sig av för att analysera sina sovjetiska lönedata, men med den explicita reservationen att de erhållna resultaten bara kan och skall ses som empiriska regelbundenheter ("korrelationer") och inte kan tolkas inom ramen för de ekonomiska teorier som enligt ovan använts för att förklara löneskillnaderna i marknadsekonomier. Vad de skattade löneekvationerna för Taganrog kommer att ge är således en ingående empirisk bild dels av vilka faktorer som de facto påverkade sovjetiska löner och löneskillnaderna mellan sovjetiska kvinnor och män, dels av hur stor betydelse olika faktorer hade därvidlag.

För att få ytterligare underlag för vilka bestämningsfaktorer som bör inkluderas i en "sovjetisk" löneekvation går Katz i nästa steg (i kapitel 3, "Soviet Wages and Salaries") igenom vad man känner till om lönesättningen i Sovjetunionen under olika tidsperioder. Därvid ser hon dels på de officiellt uttalade målsättningarna och principerna för lönesättning, dels på hur dessa mål och principer fungerade och modifierades i verkligheten (bl a av efterfråge- och utbudsfaktorer). Genomgången är gedigen och intresseväckande. Vad gäller löneskillnaderna mellan kvinnor och män visar den på flera faktorer som potentiellt kan ha haft betydelse. Ett exempel är förekomsten av prioriterade sektorer, främst tung industri och försvarsindustri av olika slag, vilka man skulle förvänta sig ha en särställning även lönemässigt jämfört både med annan industri (såsom textil och livsmedel) och med de sk tärande ("non-productive") sektorerna (utbildning, sjukvård och andra tjänster).

Ett annat exempel är förekomsten av kortare normalarbetstid inom vissa yrken, under det att deltidarbete normalt sett annars inte fanns att tillgå, något som kan ha påverkat yrkessegregeringen efter kön. En annan central och omtvistad fråga är betydelsen av utbildning. I vilken utsträckning existerade det sk utbildningslönepremier i Sovjetunionen och hur varierade de med olika slags utbildning? Kapitlet diskuterar också förekomsten och betydelsen av icke-pekuniära löneförmåner av olika slag i Sovjetunionen.

Hur såg löneskillnaderna ut?

De tre följande kapitlen presenterar de empiriska analyserna av lönestrukturen och löneskillnaderna i Taganrog i slutet av 1980-talet. Kapitel 4 beskriver ingående hur data genererats och ger därpå en första, översiktlig beskrivning av datamaterialet och de skillnader det påvisar mellan kvinnor och män. Därvid görs också jämförelser med andra data och studier om könsskillnaderna i Sovjetunionen. Sovjetiska kvinnor yrkesarbetade i nästan samma utsträckning som sovjetiska män och var också välutbildade. Kvinnorna hade väl så ofta som männen högre utbildning och specialiserad gymnasieutbildning; dock hade männen oftare kvalificerad (teknisk) yrkesutbildning. Kvinnor och män var koncentrerade till olika sektorer av ekonomin och inom varje sektor var kvinnor underrepresenterade på högre befattningsnivåer. Trots sin höga utbildningsnivå och sin omfattande yrkeserfarenhet tjänade kvinnorna i Taganrog i genomsnitt bara cirka två tredjedelar av vad männen gjorde. Kvinnor inom alla utbildningsgrupper (inklusive den med högre utbildning) tjänade i genomsnitt mindre än lågutbildade män.

I de två följande kapitlen genomför Katz sedan en noggrann dissektion av dessa löne-

skillnader och deras bestämningsfaktorer genom att presentera och diskutera resultaten av sina ekonometriska skattningar av löneekvationer av olika slag. Kapitel 5 inleds med en diskussion av några potentiella dataproblem, varpå valet av förklarande variabler att ingå i de skattade löneekvationerna beskrivs och motiveras. De förklarande variablerna inkluderar för löneekvationer "traditionella" variabler såsom ålder, utbildning, erfarenhet, arbetsförhållanden/arbetskrav och familjesituation. Men därtill adderas andra variabler som bedöms kunna ha ett förklaringsvärde i den sovjetiska ekonomin, såsom exempelvis arbetets sektorstillhörighet, partimedlemskap och arbetets "arbetstidsregim". Betydelsen av just arbetstiderna belyses också genom att löneekvationer skattas både med timlön och med månadslön som beroende variabel. Kvinnornas genomsnittliga timlön uppgick till 73 procent av männens och deras genomsnittliga månadslön till 66 procent av männens.

De skattade (separat för kvinnor och män) löneekvationerna används bl a för att dela upp den totala löneskillnaden mellan män och kvinnor på olika bakomliggande komponenter. Därvid visar det sig att könsskillnader i individ- och jobbegenskaper svarar för en relativt liten andel av den totala löneskillnaden (cirka 16 procent för timlön och cirka 27 procent för månadslön) och att huvuddelen av löneskillnaden kan tillskrivas diskriminering i form av att kvinnor får annorlunda ersättning än män för givna egenskaper. Om de sovjetiska kvinnorna, givet sina individ- och jobbegenskaper, skulle erhållit samma ersättning för dessa egenskaper som de sovjetiska männen skulle deras timlön ha ökat med 31 procent och deras månadslön med 36 procent. Uppenbarligen var det så att den sovjetiska löne-

sättningen via en rad olika mekanismer fungerade starkt diskriminerande mot kvinnor. Att detta även kan förmodas ha gällt för Sovjetunionen som helhet illustrerar Katz genom att (utifrån skattningar av lönestrukturen för Taganrog) beräkna hur löneskillnaden för landet som helhet kan tänkas ha sett ut (de sovjetiska kvinnornas genomsnittliga månadslön beräknas därvid till 63 procent av männens) och hur de sovjetiska kvinnornas genomsnittslön, givet deras egenskaper, skulle ha ökat om de erhållit samma ersättning för sina egenskaper som männen (den genomsnittliga kvinnolönen skulle ha ökat med 48 procent).

I kapitel 6 genomför Katz sedan på likartat sätt, med hjälp av skattade löneekvationer för Taganrog, en djupgående analys av lönepremierna för olika slags utbildning i Sovjetunionen. Som nämnts ovan har detta varit en mycket omdiskuterad fråga och resultaten från Katz mikrodatabaserade studie framstår som ett viktigt och väl underbyggt empiriskt bidrag till den debatten. Hon visar också att frågeställningen inte rimligen låter sig analyseras utan att hänsyn tas till genusdimensionen i ersättningar.

Vad har då hänt med sysselsättning och löner i samband med transitionen? Detta är ämnet för kapitel 7, som dels ger en översikt över vad andra data och studier (vilka nu blivit fler) visar om sysselsättningsutvecklingen under 1990-talet och dels analyserar vad som hänt med bl a lönestrukturen och lönegapet mellan kvinnor och män såsom det kan avläsas i individdata från Taganrog från 1993–94. Det är välkänt att de ekonomiska förhållandena försämrades för den ryska befolkningen i samband med övergången till marknadsekonomi, men fokus här är på utvecklingen för ryska kvinnor relativt den för ryska män.

Det visar sig att det skett påtagliga förändringar i lönestrukturen under den relativt korta tidsperioden sedan 1989. 1993/94 ökar lönen inte längre påtagligt med åldern, vilket kan tolkas som att erfarenhet förvärvat före transitionen inte värderas av arbetsgivarna och yngre arbetskraft bl a därför flyttat fram sina positioner. Vidare har ersättningen för arbete inom den tunga industrin och försvarsindustrin minskat relativt sett och ersättningen för högre utbildning ökat, speciellt för kvinnor. Lönespridningen har ökat kraftigt, något som vi från lönestudier för de västliga länderna vet tenderar att öka lönegapet mellan kvinnor och män eftersom kvinnor är koncentrerade till de nedre delarna av lönefördelningen. Det visar sig också att lönegapet i Taganrog ökat sedan Sovjettiden; 1993/94 var den genomsnittliga kvinnliga månadslönen 61 procent av männens att jämföra med 66 procent 1989. Eftersom reallönerna samtidigt försämrats kraftigt för alla innebär det ökade könlönegapet att den ekonomiska situationen för många kvinnor blivit speciellt prekär.

En dekomponering av lönegapet för 1993/94 visar att könsskillnader i individ- och jobbegenskaper fortfarande svarar för en relativt liten andel av den totala löneskillnaden (cirka 25 procent av könsskillnaden i månadslön). Fortfarande är det således diskriminering i form av att könen behandlas olika ersättningsmässigt som svarar för huvuddelen (75 procent) av löneskillnaden. Som Katz avslutningsvis konstaterar finns många av de värderingar och strukturer som skapade och upprätthöll de stora könsskillnaderna i Sovjet fortfarande kvar och det kan t o m finnas något av en "backlash" i form av en romantisk syn på traditionella könsroller ("hemmafruidealet"). Men samtidigt öppnar – på sikt – de nya demokratiska friheterna för ryska

kvinnors möjlighet att organisera sig och ställa krav på förändringar i de patriarkala strukturerna.

Katarina Katz bok imponerar genom sin kombination av bredd, djup och kvalitet. Genom den lämnar hon (och därmed svensk samhällsvetenskap) ett intressant och mycket gediget bidrag till den internationella forskningen. Bidraget hänför sig till såväl ”Soviet

studies”, ”transition studies” som ”gender studies”. Läs hennes bok – och ni kommer liksom jag att med spänning vänta på de eventuella uppföljarna *Taganrog IV* och *Taganrog V*.

Professor **Inga Persson**
Nationalekonomiska institutionen
Lunds universitet